

Gyenge pontok a paradigmában: a múlt idő alakváltozatai a magyarban (absztrakt)

Rebrus Péter
MTA NYTI

A múlt idejű alakok a magyarban két fő alaktani mintát követnek: (a) **direkt** toldalékolás esetén a tő után közvetlenül *t* áll: pl. *vár-t*, *kap-t-a*; (b) **kötőhangzós** minta esetén viszont a tő és a toldalék között kötőhangzó jelenik meg: pl. *kap-ott*, *ajz-ott-a*. A minta függ a teljes toldalékszekvencia alakjától is: a személyjelölő nélküli **alapalak** (Kij.Jelen.Indef.E.3) egyes esetekben más mintát mutat, mint a személy és/vagy definitjelölővel álló **továbbtoldalékolt** alakok: pl. *kap-ott* vs. *kap-t-a*, *kap-t-unk* stb. Egy adott tő ennél fogva az alábbi háromféle összetett minta ("fok") valamelyikébe eshet (ld. Abondolo 1988). (Azt, hogy egy tő a fenti három közül melyik fokú, a tő fonológiai, morfofonológiai és egyéb lexikális tulajdonságai együtt határozzák meg – ld. erről többek között Siptár–Törkenczy 2000.)

(1)	a fok neve	alapalak	továbbtold. alak	tővég (főszabály)
"1. fok"	direkt (<i>vár-t</i>)	direkt (<i>vár-t-a</i>)	V+koronális szonoráns C	
"2. fok"	khg. (<i>kap-ott</i>)	direkt (<i>kap-t-a</i>)	V+egyéb C	
"3. fok"	khg. (<i>ajz-ott</i>)	khg. (<i>ajz-ott-a</i>)	CC	

Az igetők egy speciális viselkedésű alcsoportja a *d*- és *t*-végű tövek, ezeket mutatja az alábbi táblázat, kiemelve a fenti főszabályba nem illeszkedő eseteket:

(2)	típus	tővég	fokok	példák
i.	-Vd		1. vagy 2.	marad-t – <i>marad-t-ak</i> (1.) vs. <i>tagad-ott</i> – <i>tagad-t-ak</i> (2.)
ii.	-Cd		2. vagy 3.	<i>kezd-ett</i> – kezd-t-e (2.) vs. <i>küzd-ött</i> – <i>küzd-ött-e</i> (3.)
iii.	-Vt		2. vagy 3.	<i>ugat-ott</i> – <i>ugat-t-a</i> (2.) vs. hat-ott – hat-ott-a (3.)
(iv.	-Ct		3.	<i>tart-ott</i> – <i>tart-ott-a</i>)

Jól látható, hogy mely típusokban **lehetségesek** a **direkt** toldalékolt alakok: -Vd tővég esetén az alapalakban és a továbbtoldalékoltban is (ld. 2i.), -Cd és -Vt tővégek esetén csak a továbbtoldalékoltban (ld. 2ii. és 2iii.), míg ha a tővég -Ct, akkor direkt toldalékolás egyáltalán nem lehetséges (ld. 2iv.). Azt is látjuk, hogy a **direkt** toldalékolás csak a -Vd-tövek továbbtoldalékolt alakjaiban **kötelező** (ld. 3i.), míg máskor fakultatív (ld. 3ii. és 3iii.). A fenti graduális jelenségeket Trón–Rebrus 2005 percepciók kontraszt-hatással magyarázza Steriade 2001 alapján: minél nagyobb a jelen és múlt idejű alakok fonetikai megkülönböztetettsége, annál inkább jellemző a direkt toldalékolás. A megkülönböztetettség viszont a tővégtől és a múlt idejű alaktól egyaránt függ: a tővég írja elő, hogy milyen jegyek állhatnak kontrasztban; a perceptibilitás viszont nagyobb magánhangzó előtt (azaz továbbtoldalékolt alaknál), mint szóvégen (azaz alapalak esetében). Mindkét esetben csak a legerősebb kontrasztokkal rendelkező alakok esetében lehetséges a direkt toldalékolás, egy bizonyos küszöb alatt már nem, ezt mutatja az alábbi táblázat (a küszöböt szaggatott vonal jelzi):

(3)	típus	tővég	kontraszt	példa	kontrasztív jegyek	környezet
a. továbbtoldalékolt múlt:						
i.	-Vd	d : tt / _V		<i>tagad-unk</i> – tagad-t-unk	[zönge] [hossz]	_V
ii.	-Cd	d : t / _V		<i>hord-unk</i> – hord-t-unk	[zönge]	_V
iii.	-Vt	t : tt / _V		<i>ugat-unk</i> – ugat-t-unk	[hossz]	_V
iv.	-Ct	t : t / _V		<i>tart-unk</i> – * tart-t-unk	∅ (semmi)	_V
b. alapalak múlt:						
i.	-Vd	d : tt / _#		<i>marad</i> – marad-t	[zönge] [hossz]	_#
ii.	-Cd	d : t / _#		<i>hord</i> – * hord-t	[zönge]	_#
iii.	-Vt	t : tt / _#		<i>ugat</i> – * ugat-t	[hossz]	_#
iv.	-Ct	t : t / _#		<i>tart</i> – * tart-t	∅ (semmi)	_#

Jelen előadásban a *d/t*-végű igetők múlt idejű alakjai körében található **variációk** megjelenését vizsgáljuk. Egy adott típus variálódhat abban az értelemben, hogy a típuson belül a tőtől függően

több különböző fok is megvalósul (ld. 2i-iii.) – ez a kontrasztok (3)-beli hierarchiájában a "közbenső" típusoknál figyelhető meg, ahol a percepció megkülönböztethetőség nem maximális és nem minimális (3aii, 3aiii és 3bi). Variáció azonban egyazon tőnél is jelentkezik: ekkor ugyanannak a tőnek a dialektális/szociolektális variációi más mintát követnek. Ez az egyedi variáció, úgy tűnik, ugyancsak a közbenső típusban jelentkezik, pl. ilyenek a köznyelvitől eltérő %*maradott*, %*mondotta*, %*küzdte*, %*sütte* alakok. Azaz mindkét típusú variáció azokban a típusokban jelentkezik, ahol mindkét múlt idejű mintára (direkt vs. kötőhangzós) van precedens, azaz az adott típusban nem egyetlen minta jelenik meg. Ez egybecseng Rebrus–Törkenczy 2009 és megj. alatt elemzésével: a variációk a paradigma instabil (gyenge) pontjain jelentkezik. Az előadásban ezt a megfigyelést pontosítjuk olyan további jelenségek számbavételével, amelyeknek szerepük van az alakok kiválasztásában: ilyenek a szótagszám, az ikesség és a gyakoriság. Ezen túl megvizsgáljuk, hogy elemzésünk milyen mértékben terjeszthető ki a *d/t*-végű töveken kívülre, olyan alakváltozatok számbavételére, mint a gemináta *ll*-végű tövek (pl. %*állott/-am*, %*torkollott/-ak*), egyéb CC-tövek (pl. %*függöttek*, %*fingtak*) és hangkivető tövek (%*ugortak*, %*romoltak*).

Irodalom

Abondolo, Daniel. 1988. *Hungarian Inflectional Morphology*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Rebrus Péter – Törkenczy Miklós. 2009. Paradigmatikus szabályosságok és nyelvjárási változatok a magyar alakokban. In: É.Kiss Katalin – Hegedűs Attila (szerk.) 2009. *Nyelvelmélet és dialektológia*. PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék. Piliscsaba. 15–26.

Rebrus Péter – Törkenczy Miklós. megj. alatt. Paradigmatic Variation in Hungarian. *Approaches to Hungarian*. Volume 12: Papers from the 2009 Debrecen Conference. John Benjamins

Siptár, Péter – Miklós Törkenczy 2000. *The Phonology of Hungarian. The Phonology of the World's Languages*. Oxford: Clarendon Press/Oxford University Press.

Steriade, Donca. 2001. The phonology of perceptibility effects: The P-map and its consequences for constraint organization. kézirat, UCLA.

Trón, Viktor – Rebrus Péter 2005. Re-presenting the past: Contrast and uniformity in Hungarian past tense suffixation. In Kenesei István - Christopher Pinón - Siptár Péter szerk.: *Approaches to Hungarian 9. Papers from the Düsseldorf Conference*. Budapest: Akadémiai Kiadó.